

Kaikella on aikansa

Veikko Litzen

On kulunut satakolmekymmentä vuotta siitä, kun valtionarkisto – nykyinen Kansallisarkisto – laitoksena liitettiin suomalaiseen hallintorakenteeseen. Kehitys on ollut merkittävä – puhummeko lainkaan samasta laitoksesta, joka silloin aloitti ja jossa nyt olemme? Historiassa tapahtumat kuitenkin sitoutuvat ajassa edeten toisiinsa. Niitä kuvattaessa täytyy olla aloituspiste, ja eräs niistä voidaan hyvinkin sijoittaa vuoteen 1869.

Joku kenties haluaisi liittää arkistomme alun mieluummin Haminan rauhansopimukseen vuodelta 1809 tai Ruotsin valtakunnan virastokäytännön vakiintumiseen 1600-luvulla, ehkä peräti paavin kanslian syntyyn varhaiskeskiajalla. Voitaisiin jopa mennä antiikinaikaiseen roomalaiseen valtionrahastoon saakka tai peräti pian kirjoitustaidon synnyttyä kerättyyn Assyrian valtionarkistoon, jonka ainekset kertyvät lähdejulkaisujen muodossa meidänkin Kansallisarkistoomme. Ratkaisu riippuu historioitsijasta, jolla on diktaattorin valta asettaa kehityksen alku ajan ulottuvuuden mittanauhalle. Kansallisarkiston siirtyessä nyt uusien haasteiden myötä seuraavalle vuosikymmenelle maailmanlaajuinen kulttuuripiirimme puolestaan siirtyi kolmannelle vuosituhannelle. Ja niinkuin vuosikymmen sisältyy vuosituhanteen, niin Kansallisarkiston tehtävät liittyvät suurempaan tapahtumakulkuun, kansainvälistymiseen ja -ennen muuta – eurooppalaistumiseen.

Mitä tapahtuu tässä ja nyt, sekin asetuu ajan mittanauhalle. Kullakin ilmiöllä on oma aikansa, arkistolla, mutta myös Suomella, Euroopalla ja jopa ajallakin.

Ajankäsityksemme on lineaarinen, viiva, matka jostakin jonnekin. Ehkä se ilmiön - ja ihmisyyksilön - kohdalla itse asiassa mutkittelee neljässä tai useammassa ulottuvuudessa, mutta johdonmukaisuuteen pyrkivä ajatuksemme muokkaa sen janaksi, mikä puolestaan edellyttää lähtöpistettä.

Ajan kohdalla sellaiseksi on esitetty alkuräjähdystä, *Big bang*, noin viisitoista miljardia vuotta sitten, jolloin avaruus alkoi aikaulottuvuudessa laajeta. Jonkun mielestä lähtöpiste on puolestaan maailman luomisesta, joka on kuvattuna Vanhassa testamentissa. Näiden vaihtoehtojen välille asetuu filosofi Platon, joka arveli, ettei "päiviä eikä öitä eikä kuukausia eikä vuosia ollut, ennenkuin aika oli luotu." Aikaa varten tarvittiin tähtiä, jonka avulla Isä Luoja loi nuo päivät ja vuodet ajan osiksi; aika oli Platonille sama kuin taivaankannen liike, tähtien kello.

Vanhan testamentin luomistapahtuma on hyvin konkreettinen ja lisäksi inhimillisesti käsitettävällä etäisyydellä meistä. Ihminen oli sen mukaan jo luomishetkestä lähtien läsnä, ja koko luomakunnan alkuun voitiin päästä sukupolvien ketjua seuraamalla.

Tähän ketjuun liittyi esi-isien sarja, johon muuan Jeesus sidottiin Daavidin suvun jäsenenä. Hänen syntymässään kristityt puolestaan näkivät uuden maailmanajan alun, ja sen mukaan me nyt siis sanomme siirtyvämmekolmannelle vuosituhannelle. Mutta Englannissa vähän aikaa sitten tehdyssä kyselyssä havaittiin, että enemmistö nuorisosta on jo tietämätön siitä, mistä sanotaan kuluneen kaksituhatta vuotta. Jeesuksen asema ja suhde ihmiskuntaan voidaan tulkita monella tavalla. Silti tuskin kukaan enää kieltää, etteikö hän olisi todella elänyt. Ajanlaskumme alku on sinänsä ongelmallinen. Me aloitamme sen vuodesta yksi, tähtitiede lisää myös vuoden nolla, ja historia asettaa Jeesuksen syntymän vuosien 8 ja 4 väliin ennen sovinnaisen ajanlaskumme alkua. Mutta jos meistä katsoen kysymys onkin historiallisesta henkilöstä, varhaiset kristityt tulivat pitkään toimeen ilman Jeesuksen elämän tarkkaa ajoittamista. Ajalla ja ajankohdilla ei ollut heille merkitystä. Jeesus palaisi pian, ajankohtaa ilmaisematta, ja perustaisi tuhatvuotisen valtakunnan.

Kun Rooma ja kirkko löysivät toisensa

Samaan aikaan, kun tällaista oppia alettiin julistaa, Rooman virallinen propaganda vakuutti ihmisille, että Rooman valtakunta oli ikuinen; se, joka muuta väitti, oli yhteiskunnan vihollinen. Ymmärrettävästi seurauksena oli ristiriita perinteitä kannattavien roomalaisten ja kristittyjen välillä. Mutta Messias viipyi. Taatakseen yhteisönsä pysyvyyden, säilyttääkseen perinteensä ja uskonsa perusteet kristityt

tarvitsivat historian. Syntyivät kristittyjen pyhät kirjat, joihin luettiin myös heidän oppinsa kannalta monessa suhteessa ongelmallinen juutalaisten pyhä historia, meidän Vanha testamenttimme.

Pyrkimys oli historian avulla lähestyä yhteisön ja sen tehtävän mahdollisimman kaukaista alkupistettä. Kristityt toimivat samaan tapaan kuin heitä ympäröivä maailma, Rooman valtakunta, oli toiminut. Rooman historia rakennettiin liittämällä kreikkalaisten, lähinnä Homeroksen runojen maailma Rooman perustamiseen, valtakunnan alkupisteeseen.

Rooma oli kasvanut pienestä kaupungista suurvallaksi hämmästyttävän nopeasti. Syntyneessä tilanteessa sen kansalaiset tarvitsivat identiteetin ja käsityksen isänmaasta. Ne luotiin historialla, kertomuksella roomalaisten yhteisistä tai yhteisiksi tulkituista kokemuksista. Historialle annettiin muoto, joka soi mahdollisuuden käyttää sitä myös perusteluna tulevaisuuden ratkaisuille, oikeutuksena sen maailmanhistoriallisen tehtävän suorittamiselle, jonka Vergilius muotoili: "Kansoja hallita käskyillä sinä muistaos, Rooma – tuo sinun taitosi on – lait rauhan määrätä tarkoin, voitettuja armahtaa sekä lannistaa kopeoita." Ilaasta ja Odysseista tuli roomalaisten "vanha testamentti".

Tuo toisen yhteisön menneisyyden liittäminen omaan historiaan on sittemmin myös tuttu keskiaikaisista luostareiden kronikoista; oman luostarin kronikan alkuun liitettiin jonkun vanhemman, kenties kaukaisemman luostarin kronikka. Olennaista oli hengen, todellisen tai kuvitellun aatteen jatkuvuuden osoittaminen, ei tapahtumien välitön yhteys. Historia liittyi osana kilpailuun, jota käytiin roomalaisten ja kristittyjen arvojen ja tavoitteiden välillä ja josta syntyi se ristiriita, tulipalo, jonka tuhkasta voimme sanoa Euroopan lopulta nousseen kuin Feeniks-lintu.

Kun kristityt kyseenalaistivat Rooman valtakunnan ikuisuuden ja tavoitteet, yhteiskunta joutui hämmennyksiin, ihmisten käsitys tulevaisuudesta hämärtyi, päämäärä katosi. Historioitsija Gildas kuvasi Rooman legioonien – sanoisinko rauhanturvaajien – lähdön jälkeistä tunnelmaa Britanniassa sanoin: "Syökäämme, juokaamme, huomenna me kuolemme."

Paine kulttuurin rintamilla ja rajoilla kasvoi. Se purkautui kansainvaelluksiksi. Roomalainen hallinto ei pystynyt enää luomaan vastavoimaa, koska se oli äärimmilleen byrokratisoitunut; päätöksenteko oli liukunut yksilöiltä ja paikalliselta tasolta ulottumattomiin. Väkivalta lisääntyi, selkeä kuva todellisuudesta oli kadonnut. Mutta vähitellen Rooman valtakunta ja kristillinen kirkko löysivät toisensa. Ne samaistuivat ensin Bysantissa, sitten lännessä. Messiaan välitöntä tulemistä jäivät odottamaan vain muutamat ääriyhmät. Jeesuksellekin sovittiin syntymävuosi; hänet voitiin asettaa ajan pitkälle mittanauhalle. Tie näytti jälleen aukeavan eteenpäin, nyt kohti kristittyjen Jumalan valtakuntaa. Kriisin mentyä Rooman valtakunta oli oikeastaan yhä olemassa, mutta nyt sitä voitiin sanoa Euroopaksi.

Euroopan synnystä ansio lankeaa Rooman perinnön haltuunsa ottaneelle kirkolle. Se pystyi luomaan yhteen kulttiin perustuneen ylikansallisen hallinnon, sillä kristinusko ei ollut yhteen kansaan sitoutunut etninen uskonto, ja sen historia riitti ohjelmanjulistukseksi.

Väyrynen

Kirkon – tai pitäisikö sanoa katolisen kirkon – Eurooppa oli kulttuurinen, hengellinen imperiumi. Se oli laajentumishaluisen ja se käytti tukenaan maallista käsivartta, joka ulottui myös meidän maahamme. – Tälläkin kohtaa tarvitsemme konkretisoinnin, alun, piispa Henrikin ja vuosiluvun 1155. Monet sukupolvet ovat oppineet, että silloin kristinusko tuli Suomeen. Koko kansan tai heimon kristinuskoon kääntyminen halutaan sitoa yhteen hetkeen, pelkistää, liittää se yhteisön historiaan yhteisenä kokemuksena. Puhutaan yksinkertaisesti kristinuskon tulosta Suomeen. Mutta koska tällainen Suomi oli syntynyt, mikä oli Suomen alku?

Manner-Euroopassa, jossa klassisesta sivistyksestä on vielä rippeet jäljellä, uskotaan edelleen Tacituksen ajanlaskumme alussa laadittuun kuvaukseen alkeellisista, jumalien selän takana asuvista suomalaisista, joiksi tekstissä mainitut fennit tulkitaan. Siitäkö aloitamme?

Tai kätkeytyisikö totuus siihen jo usein kertomaani tapahtumaan, joka sattui ollessani Suomen Rooman-instituutin johtajana. Ulkoministeri Paavo Väyrynen oli vierailulla Roomassa ja tutustui myös Villa Lanteen. Olimme kaikki vastaanottamassa ministeriä, joka saapui kuin myrskyn merkki ja jo pääovella kysyi äkäisesti: "Mitä tämä instituutti Suomen valtiolle maksaa?" Yritin kaunopuheisesti selittää instituutin tarkoituksensa, mikä vain aiheutti lisäkysymyksen: "No mitä

ihmeen tekemistä Suomella oli antiikin Rooman kanssa?" Paikalla olleella suurlähettiläällämme oli vastaus valmiina: "Eihän Suomea olisi asutettukaan, elleivät Rooman naiset olisi tarvinneet turkiksi." Silloin aina auktoriteetteihin kriittisesti suhtautuvien opiskelijoiden joukosta esitettiin toisen koulukunnan näkemys. Sen mukaan suomalaiset olivat aina asuneet Suomessa. Ministeri Väyrynen epäili silloin, mitä todisteita pysyvistä asumisesta olisi säilynyt, johon eräs arkeologian opiskelija lausahi: "No kun on löytynyt niitä jalaksia."

Suomi – poliittinen tulkinta

Suomi, tai mitä nimitystä siitä käytetäänkin, ei ole aina merkinnyt samaa. Se, onko kyseessä ruotsalainen herttuakunta, venäläinen suuriruhtinaskunta tai tämänpäiväinen valtio Euroopan yhteisössä, on vain yksi, poliittinen tulkinta. Kun Suomi mainitaan, se on tarkoittanut joskus epämääräistä itäistä pakanamaata, joskus oikeudenhoidon piiriä Turunseudulla, lopulta tiettyjen valtiollisten rajojen sisällä olevaa aluetta ja siellä Suomen isänmaakseen enemmän tai vähemmän tuntevia ihmisiä, ihmisiä, jotka seuraavat samoja televisiokanavia ja lukevat *Helsingin Sanomia*.

Historiantutkija tuntee olevansa varmalla pohjalla, kun hänellä on mustaa valkoisella, kirjallinen todiste, maininta Suomesta tai suomalaisista. Mutta aivan täsmällistä viittausta suomalaisiin ei sisällä edes Tusculumissa 9.päivänä syyskuuta vuonna 1171 tai 1172 päivätty lähetyksen aluetta koskeva paavin bullakaan, joka aloittaa parhaillaan sähköiseen muotoon siirrettävän *Finlands Medeltidsurkunder* -teoksen asiakirjojen sarjan.

Sitten sarja jatkuu vasta 1200-luvun puolella, elleivät nuoret keskiajan tutkijamme löydöllään pian täydennä tuota valtionarkiston sangen arvokasta lähdejulkaisua.

Sillä asiakirja on historiantutkijan tärkein tiedonlähde. Mutta se myös orjuuttaa. Useat Suomen seurakunnat katsovat perustamisensa hetkeksi sen päivämäärän, jolloin seurakunnan nimen ensi kertaa sisältävä asiakirja ilmoitetaan laadituksi. Sitä pidetään sitovana todisteena. Ja kuitenkin kysymys on vain tiedonlähteistään riippuvan historian alkukohdasta.

Historioitsija siis lopulta päättää, koska Suomi on syntynyt, mihin asetetaan meidän alkumme. Ja sen päätöksen takana ovat samat motiivit kuin roomalaisten ja kristittyjenkin rakentaessa historiansa.

Aika kuin ympyrä?

Keväällä luonto puhkeaa eloon, siemenestä syntyy elämä, uuden alku. Se herättää myönteisyyden ohella vielä vakavankin kysymyksen. Entä jos vain historia tekee ajasta lineaarisen? Ehkä aika kiertääkin ympyrää kuin vuosi. Mitä siitä seuraisi?

Monet seikat kertovat Eurooppamme olevan vuorostaan tilanteessa, jossa Rooman valtakunta lopulta oli. Kuka on meidän Kristuksemme, kuka meidän Aeneaamme, joka kantaa vanhan isänsä Troijan savuavista raunioista? Mikä on se yhteiskunnassamme piileksivä uskonto, joka pystyy näyttämään päämäärän kansainvaellusten kaaoksen jälkeen ja pystyy säilyttämään jotakin meidän kulttuurimme myönteisistä arvoista niinkuin me olemme saaneet periä antiikin kulttuurin? Siitä ei ole selkeää liikennemerkkiä tulevaisuuteen johtavalla tiellä. Entä olisiko maailmassa jotakin pysyvää, sellaista, joka on aina ollut ja jolle ei tarvitse etsiä alkua? En puhu nyt jumalmaailmasta, vaan löydän jotakin pysyvää myös ihmiskunnan ikuisista toiveista, haaveista, joista on kerrottu siitä saakka, kun ihminen on pystynyt itseään ilmaisemaan. Vuonna 1970 julkaistiin kirja *Rauhanajatus historiassa*. Se sisälsi kaksitoista artikkelia, joiden tekijöistä peräti seitsemällä oli tai oli ollut virka valtionarkistossa. Lisäksi kirjan toimitti valtionarkistolainen, sittemmin UNESCO:n arkistonhoitaja Markku Järvinen.

Kirjassa kerrottiin, miten antiikista lähtien oikeudenmukaisuus on aina ollut eurooppalaisen ihmisen tavoitteena. Sen toteutumisen on uskottu johtavan ihmisten ja kansojen väliseen rauhaan. Oman artikkelini otsikko tuossa kokonaisuudessa oli kuitenkin: "Sota rauhan säilyttämisen keinona". Artikkelini on viime aikoina palannut mieleeni.

Kaikesta huolimatta tuota ikuista, alkua vailla olevaa tavoitetta ei saisi unohtaa. Haaveetkin olisi talletettava. Arkistojen, kirjastojen, museoiden olisi säilytettävä myös vaatimattomatkin merkit, joissa ihmiset ilmaisevat kaipuunsa rauhaan. Kenties historia voisi vielä joskus hyödyntää noiden haaveiden valtavaa elinvoimaa ja toimia ohjelmanjulistuksena kaikille, eikä vain Rooman valtakunnalle ja sen jäljittelijöille.

*

Alun nimeäminen on historioitsijan yksinvaltainen oikeus. Hän tarvitsee muutoksen konkretisoimiseksi ajan mittanauhalle sijoitetun pisteen. Me voimme löytää Kansallisarkistolle alun vuodesta 1869, kenties Haminan rauhansopimuksesta, kenties jo Turun piispan arkistosta tai vieläkin kauempaa, mutta tärkeämpää – kaikkein tärkeintä – on se laitoksen kukoistus, yhteiskunnassamme näkyvä arvostus, jota Kansallisarkisto tänään nauttii.

Kirjoittaja toimi vuoteen 1987 saakka Turun yliopiston kulttuurihistorian professorina, ja tämän jälkeen Valtionarkistonhoitajana 1987–1996. Kirjoitus perustuu entisen Valtionarkiston, nykyisen Kansallisarkiston 130-vuotisjuhlassa 10.5. pidettyyn puheeseen.